

Politechnika
Śląska

UCZELNIA
BADAWCZA
ENCJARTYWA ODSKORPŁOSCI

Instytut Badań nad Edukacją i Komunikacją

Dr hab., prof. PŚ Beata Pituła

Bytom, 15.07.2022 r.

Instytut Badań nad Edukacją i Komunikacją

Politechnika Śląska

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Magdy Jaskulskiej *Obraz świadomości wychowawczej nauczyciela w badaniach pedagogicznych*, Instytut Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Pani mgr Magda Jaskulska podjęła w swojej dysertacji interesujący poznawczo i niezwykle ważny z perspektywy pragmatyki nauczycielskiej oraz edukacji przyszłych pedagogów problem świadomości wychowawczej nauczyciela w badaniach pedagogicznych. W kręgu Jej refleksji znalazła się wieloaspektowość pojmowania świadomości, szczególnie w kontekście planowanego i realizowanego procesu wychowania, jej rodzaje i funkcje w odniesieniu do przyjmowanej i kreowanej roli nauczyciela w procesie wychowania, powielanego i tworzonego przez niego stylu/stylów pracy wychowawczej oraz popełnianych przezeń błędów wychowawczych.

Oryginalny projekt badawczy obejmuje poznanie i rekonstrukcję obrazu świadomości wychowawczej nauczyciela (tj. diagnozę wiedzy nauczyciela o istocie wychowania w odniesieniu do wybranej przez niego koncepcji i przypisanych przez nią nauczycielowi funkcji i zadań; oraz rozpoznanie przejawów odpowiedzialności nauczyciela za swoje działanie wobec uczniów ukierunkowane na realizację przyjętej przez niego koncepcji wychowania) i wypracowanie na tej podstawie wskazań dla procesu kształcenia nauczycieli.

Teoretyczno-metodologiczny konstrukt dysertacji został wypracowany w oparciu o koncepcję refleksyjnego praktyka, w której nauczyciel jawi się jako połączenie

transformatywnego intelektualisty i profesjonalnego praktyka oraz koncepcję action research, skupioną na budowaniu doświadczenia w działaniu i refleksji nad nim.

Podjęte analizy wpisują się w obszar teorii wychowania, pedagogiki ogólnej i pedeutologii.

Komentarz do przedłożonej recenzji zawiera:

1. Ocena formalnej struktury pracy i jej merytorycznej zawartości.
2. Ocena projektu badawczego.
3. Wniosek końcowy.

Ocena formalnej struktury pracy i jej merytorycznej zawartości

Treść pracy w pełni odpowiada tematowi określonymu w jej tytule, jednakże nieco dyskusyjne jest tu użycie słowa „obraz”. Wydaje się, iż ograniczenie tytułu do postaci „Świadomość wychowawcza nauczycieli w badaniach pedagogicznych” byłby jak najbardziej zasadne.

Struktura recenzowanej rozprawy jest właściwa, stosowna do przyjętej koncepcji metodologicznej badań własnych. Obejmuje pięć spójnych logicznie rozdziałów i kilkanaście podrozdziałów, adekwatnych do podjętej przez Autorkę tematyki świadomości wychowawczej nauczyciela i jej roli w prowadzonym przez niego procesie wychowania. Jej integralną część stanowi *Zakończenie, Bibliografia, Spis Ilustracji i Aneks*. Całość liczy 228 stron.

Rozprawę otwiera wstęp, w którym mgr Magda Jaskulska przedstawia celowość i wartość podejmowanego zagadnienia. Rzeczowo uzasadnia potrzebę podjęcia badań nad świadomością wychowawczą nauczyciela słusznie stwierdzając, iż „na gruncie szkolnym wychowanie nabiera wagi w wyniku działania nauczyciela, zgodnie z jego potencjałem. Trzeba zatem mieć świadomość tego, co się posiada”(s.4). Nadto wskazuje na fragmentaryczność badań fenomenu świadomości

wychowawczej i niedostatek wiedzy na jej temat. Tutaj także zwięźle, acz ciekawie wprowadza czytelnika w treść poszczególnych rozdziałów dysertacji.

W rozdziale pierwszym *Świadomość a wychowanie-rozważania w świetle literatury przedmiotu* Autorka prezentuje różne ujęcia świadomości podkreślając jej wysoce złożony, interdyscyplinarny charakter i uwikłanie w spory filozoficzne, ideologiczne i polityczne. Wskazuje na znaczny, w ostatnich czasach, wzrost zainteresowania poznaniem mechanizmów istnienia świadomości i badania w tym obszarze licznych reprezentantów nauk o człowieku (neurobiologów, lekarzy, kognitywistów, psychologów, a nawet współpracujących z filozofami fizyków) oraz wyodrębnienie się tzw. consciousness studies jako niezależnej dziedziny wiedzy (s.7.). Przywołując trafnie wybrane definicje pojęcia kreśli wielobarwną mapę jego znaczeń, sposobów pojmowania świadomości porządkując je w ramach różnych szkół psychologicznych i różnych perspektyw poznawczych m.in. perspektywy introspekcyjno-fenomenologicznej czy obiektywistyczno-funkcjonalnej. Wnikliwa analiza przytoczonych definicji pojęcia „świadomość” wiedzie do uprawnionej konstatacji, iż pojęcie to, mimo iż szeroko stosowne w nauce, nie zostało ostatecznie zdefiniowane, a jego sens jest określony za pomocą treści przypisanym wielu desygnatom (s. 11.). Autorka potwierdza ją także charakteryzując różne rodzaje i funkcje świadomości (s.12-16.). W drugiej części tego rozdziału omawia pojęcie wychowania i jego cechy. Znajdujemy tu przegląd wybranych definicji wychowania uporządkowanych zgodnie z klasyfikacją Stefana Kunowskiego. W charakterystyce poszczególnych kategorii wychowania miejsce centralne zajmuje pojęcie aktu pedagogicznego, któremu przypisuje się świadomość i celowość. Podmiotowość i wolność wyboru jawi się tu jako dezyderat konieczny działania nauczyciela bez względu na przyjęty model/ideał wychowania, co nie budzi mojej wątpliwości. Natomiast, myślę, że stwierdzenie, iż „brak etycznego kodeksu pedagoga, sprowadza się do tego, że wykonujący ten zawód nie dysponują przykładem dobrego pedagoga, który mógłby określić granice obiektywnej powinności przewidywania” (s. 25.), nie jest w pełni uprawnione, zważywszy

na to, że istnieją i stale są tworzone dokumenty tego typu, co więcej przestrzeganie ich jest nawet sankcjonowane formalnie, a nawet pobieżna obserwacja praktyki edukacyjnej dowodzi, że ich zapisy często pozostają dla niej bez znaczenia. Problem nie tkwi zatem w istnieniu czy braku takiego czy innego kodeksu, lecz w świadomości osoby wykonującej zawód nauczyciela, powinności nauczycielskich i potrzebie postępowania zgodnie z nimi. Dlatego też, chciałabym poznać opinię Doktorantki odnośnie prezentowanych w literaturze przedmiotu kodeksów etyki nauczycielskiej i propozycji egzekwowania ich zapisów.

W rozdziale drugim *Nauczyciel a wychowanie* podjęte rozważania obejmują społeczne oczekiwania wobec reprezentantów nauczycielskiej profesji, deskrypcję pożądanego profilu kompetencji współczesnego nauczyciela, charakterystykę stylów pracy wychowawczych oraz opis błędów wychowawczych popełnianych przez nauczycieli. Wskazano tu na powinności nauczyciela w zakresie tworzenia warunków dla wszechstronnego rozwoju dziecka, kreowania przyjaznej, ciepłej atmosfery szkoły, konieczności permanentnej refleksji nad własnym działaniem, w szczególności w odniesieniu do jego skutków dla dobrostanu psychofizycznego ucznia. Autorka zwróciła uwagę na wyjątkową problematyczność w zakresie realizacji funkcji wychowawczej przez nauczyciela wynikającej z różnorodności i niezgodności stanowisk w zakresie kwestii wychowawczych, dodatkowo budzących wiele, nie zawsze pozytywnych emocji, gdyż odnoszących się do pytań podstawowych o wartości w wychowaniu. Analiza przypisanych nauczycielowi zadań stała się też bazą dla ilustracji wybranych klasyfikacji kompetencji nauczyciela. I choć ich charakterystyki są przygotowane z dużą starannością, to może warto rozważyć ich uzupełnienie o wybraną typologię kompetencji nauczyciela proponowaną przez rodzimych bądź obcych pedeutologów (m.in. Henrykę Kwiatkowską, Jolantę Szempruch, Joannę Michalak, Dorotę Gołębiak i inn.).

Rozdział trzeci *Świadomość wychowawcza nauczycieli* pokazuje drogę dochodzenia do opracowania autorskiej propozycji definicji pojęcia „świadomość wychowawcza”.

Punktem wyjścia dla opisanych tu działań koncepcyjnych były analizy terminów „kultura pedagogiczna”(autorstwa Czesława Banacha i Krystyny Duraj-Nowakowej), której jednym ze składników jest świadomość wychowawcza oraz „świadomość wychowawcza rodziców”(m.in. autorstwa Stefana Kawuli i Krystyny Ferenz). Z definicji tych zostały wyabstrahowane komponenty pojęcia „świadomość wychowawcza rodzica” a te odniesione, przez analogię, do zadań i powinności nauczyciela. Poprawnie przeprowadzony proces konstruowania definicji zakończył się stworzeniem oryginalnego ujęcia przedmiotu badań tj. „świadomości wychowawczej”.

Rozdziały: pierwszy, drugi, trzeci stanowią pole teoretyczne podjętych w rozprawie rozważań i tworzą przestrzeń dla dyskusji nad kluczowymi problemami realizacji funkcji wychowawczej przez nauczyciela.

Rozdział czwarty *Założenia metodologiczne badań własnych* zawiera szczegółowy opis przeprowadzonego postępowania badawczego. Autorka słusznie dokonała wyboru pragmatyzmu jak bazy teoretycznej dla własnych eksploracji. Pozwala on bowiem na wykorzystanie różnorodnych dróg poznania, uzyskiwania i analizowania zebranego materiału empirycznego. W koincydencji z nim zasadny jest także wybór badań o charakterze mieszanym, które pozwoliły Autorce na wykorzystanie, w równym stopniu danych ilościowych i jakościowych, a tym samym szeroki wgląd w istotę badanego fenomenu świadomości wychowawczej nauczyciela. Podmiot, przedmiot a także cel badań zostały sformułowane poprawnie. Warte odnotowania jest pokazanie procesu myślowego, w toku którego Autorka formułuje w/w elementy procedury badawczej. W mojej opinii - to bardzo cenne - gdyż umożliwia odbiorcy podążanie za tokiem rozumowania badacza i skłania do krytycznego nad nim namysłu. Wyłoniony na podstawie własnej propozycji rozumienia przedmiot badań, główny problem badawczy i jego operacjonalizacja w postaci pytań szczegółowych dowodzą, że koncept badań został gruntownie przemyślany, a Autorka ma świadomość ciężącej na niej jako badaczki odpowiedzialności. Charakterystyka bogatego

Politechnika
Śląska

UCZELNIA
BADAWCZA
WZTMGOSPODARSTWA

i interesującego, a nade wszystko uzasadnionego metodologicznie instrumentarium badawczego to kolejny komponent ocenianej procedury badawczej. Autorka posłużyła się kilkoma metodami badawczymi. Wykorzystała sondaż diagnostyczny, który umożliwił jakościowo-ilościowy wgląd w świadomość wychowawczą nauczyciela. W jego ramach zastosowała technikę ankiety i jej narzędzie - kwestionariusz ankiety CSAQ (skomputeryzowany kwestionariusz ankiety przesyłany do respondenta drogą elektroniczną i zwracany przezeń w ten sam sposób), co pozwoliło na rozpoznanie sposobów rozumienia przez nauczycieli pojęcia wychowania, odpowiedzialności wychowawczej i uzyskanie wiedzy o tym, czy i w jaki sposób badani ją aktualizują, poszerzają, czy też weryfikują w przedmiotowym obszarze. Badaniami zostali objęci nauczyciele z czterech losowo wybranych szkół zlokalizowanych w każdym województwie Polski, w tym dwie szkoły miejskie i dwie wiejskie. Tak liczna grupa, w mojej ocenie – może być uznana za próbę reprezentatywną, uprawniającą do formułowania wniosków o charakterze ogólnym.

Kolejną metodą wykorzystaną w przedmiotowym badaniu była metoda terenowa jako swoista forma antropologicznej diagnozy świadomości wychowawczej poszczególnych nauczycieli zatrudnionych w jednej ze szkół. Zastosowane terenowe badania jakościowe z elementami *action research* (badania w działaniu) wzbogacone metodą przypadku dały Autorce możliwość analizowania i opisanie realnych sytuacji wychowawczych, uchwycenie kontekstów, które je tworzą, reakcji na nie nauczycieli i na ich tle poznanie świadomości wychowawczej danego nauczyciela. W ramach tej metody wykorzystano techniki jawnej obserwacji uczestniczącej, wywiadu nieustrukturyzowanego oraz analizę dokumentów. Techniki te zapewniły Autorce zebranie, klasyfikację i kategoryzację danych odnośnie wrażliwości i czujności nauczyciela na sprawy wychowawcze, odpowiedzialności za kształtowanie relacji z uczniem, wiedzy nauczyciela o wychowaniu, poznanie motywów postępowania i nauczycielskich reakcji. Zarówno dobór technik i sposób i kolejność realizacji uważam za w pełni zasadne. Moją wątpliwość budzi jedynie decyzja Autorki o tym, by każdą reakcją nauczyciela na daną sytuację wychowawczą czy też

w danej sytuacji wychowawczej uznać jako wypadkową jego wiedzy i doświadczenia. Jej implikacją była rezygnacja z podania przez badanych nauczycieli uzasadnienia swojego działania, odnotowanego w trakcie jawnej obserwacji uczestniczącej. Rozumiem, że Autorka uczyniła tak na prośbę badanych (s.72), ale nie mogę się z nią zgodzić, gdyż jako wieloletni badacz nauczyciela, a także nauczyciel i pedagog szkolny z ponad trzydziestoletnim stażem mogę dowieść, że zachowania/reakcje nauczycieli mają niestety, także charakter bezrefleksyjny, automatyczny wynikający ze zmęczenia, rutyny, czy też wypalenia zawodowego, etc. Stąd moje pytanie, czy Autorka widzi potrzebę powtórzenia badania w pierwotnym kształcie, by zweryfikować obecne dane? Uzupełnieniem opisanych strategii badawczych uczyniono warsztaty pracy z filmem, które w zamierzeniu Autorki miały na celu zbadanie świadomości wychowawczej nauczycieli w odniesieniu do błędów wychowawczych. W ich trakcie przedstawiono badanym krótkie (16- 25 min.) fragmenty scen (sytuacji szkolnych) z celowo wybranych (dwóch zagranicznych i jednego polskiego) filmów i poproszono ich o wypełnienie kwestionariusza wywiadu, w którym należało wyrazić własne zdanie na temat zachowania i jego zasadności nauczyciela przedstawionego w filmie. Warto podkreślić, widoczną na każdym etapie przygotowania i realizacji projektu badawczego, dbałość o wielokontekstowe poznanie problemu, obiektywizm i rzetelność wyników prowadzonych badań.

Rozdział piąty *Obraz świadomości wychowawczej nauczyciela* zawiera prezentację uzyskanego materiału empirycznego w dwóch odsłonach: w świetle wyników badań sondażowych (analiza ilościowa, s. 76- 124.) oraz rekonstrukcji/odczytania jej typów (analiza jakościowa s. 125- 165.). Całość poprzedzona jest charakterystyką badanej próby (płeć, stopień awansu zawodowego oraz lokalizacja miejsca pracy: miasto/wieś).

Zebrane dane zostały pogrupowane stosownie do sformułowanych w części metodologicznej problemów szczegółowych i zaprezentowane w zgodnej z nimi kolejności. Podrozdział pierwszy w/w rozdziału zawiera zatem ilustrację wyników badań odnośnie: sposobów

rozumienia pojęcia wychowania przez badanych, stawianych sobie przez nich celów wychowawczych, ich poczucia odpowiedzialności za wychowanie, pojmowania roli nauczyciela i jego wpływu na wychowanie, definiowania „sytuacji wychowawczej” przez badanych, podejmowania refleksji nad własnym zachowaniem/działaniem, rozumienia błędu wychowawczego, wiedzy nauczycieli o metodach wychowawczych, znaczenia relacji z uczniami, autooceny wiedzy badanych o wychowaniu i ich potrzebach odnośnie jej uzupełniania i weryfikacji. Trzeba odnotować, iż zebrany obszerny, bogaty, wielowątkowy materiał empiryczny został w sposób przejrzysty uporządkowany, zaproponowane w ramach przyjętych klasyfikacji kategorie opisu są rzeczowe i czytelne a przywołane egzemplifikacje trafne. Rezultaty prowadzonych w tej części analiz stanowią pierwszy etap w procesie rekonstrukcji świadomości wychowawczej nauczyciela. Kolejnym etapem była analiza jakościowa badań w działaniu i analiza jakościowa krytycznego namysłu nauczycieli nad reakcjami filmowych nauczycieli prowadzona w ramach warsztatów filmowych. Jej efekty w postaci wyłonienia trzech typów świadomości wychowawczej nauczyciela stanowią treść drugiej części tego rozdziału. W oparciu o wnikliwą analizę zmiennych (cech charakterystycznych modelu) Autorka zaproponowała wyróżnienie trzech typów świadomości wychowawczej: świadomość nauczyciela zaangażowanego w wychowanie uczniów; świadomość wychowawcza nauczyciela ignorującego rolę wychowawczą; świadomość nauczyciela odrzucającego rolę wychowawczą. Charakterystyka każdego z nich jest wyczerpująca, oparta na kluczowych elementach autorskiej definicji świadomości wychowawczej: wiedzy pedagogicznej nauczyciela, jego refleksji oraz działaniu, będącym ich rezultatem.

W zakończeniu Autorka wskazuje na typ świadomości wychowawczej zaangażowanej w wychowanie jako najbardziej pożądanej i zastanawia się nad działaniami, które mogłyby zwiększyć jej reprezentację wśród pracujących i przyszłych nauczycieli. Proponuje m.in. promowanie wiedzy o wychowaniu, jej aktualizację w programach kształcenia nauczycieli,

budowanie i wzmacnianie autorytetu nauczyciela w społeczeństwie, dbałość o dialog społeczny. Podkreśla znaczenie programów akademickiego kształcenia nauczycieli w rozwijaniu tego typu świadomości, zaznacza jednak, że: „najdoskonalszy program kształcenia akademickiego nie wykształci w każdym nauczyciela, który będzie posiadał świadomość wychowawczą zaangażowaną w wychowanie. Nie każdy człowiek posiada predyspozycje do podjęcia zawodu nauczycielskiego, co przejawia się w obrazie świadomości wychowawczej (...)” (s.168-169). Stąd też chciałabym poznać opinię Autorki odnośnie procesu rekrutacji kandydatów na nauczycieli na studia pedagogiczne, jak również procesu oceniania czynnych nauczycieli (czy i w jakim stopniu, w jaki sposób predyspozycje zawodowe są lub powinny być w nich uwzględnione).

Ocena projektu badawczego

Opracowana przez Autorkę koncepcja badań własnych jest dojrzała, oryginalna i pozwalająca na uzyskanie obiektywnego, wiarygodnego i rzetelnego oglądu badanego zjawiska, formułowanie uprawnionych wniosków i budowanie na ich podstawie programów kształcenia, doskonalenia i doksztalcania nauczycieli w zakresie rozwijania świadomości wychowawczej zawodowo aktywnych nauczycieli i kandydatów do tej profesji.

Wniosek końcowy

Pracę czytałam z niesłabnącym zainteresowaniem, a drobne uwagi i sugestie, które sprecyzowałam w recenzji w żaden sposób nie umniejszają wartości rozprawy, którą oceniam jako ważną i cenną dla dalszych badań pedagogicznych, w szczególności dla badań nad poznaniem nauczyciela, jego roli i zawodowego funkcjonowania, fenomenu jego działalności. Uważam, iż wnosi ona istotny wkład w rozwój pedeutologii i pedagogiki jako dyscypliny naukowej.

Z uwagi na walory poznawcze i nowatorski projekt badawczy proponuję przygotowanie rozprawy do druku i wyróżnienie.

Biorąc po uwagę powyższe stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Magdy Jaskulskiej *Obraz świadomości wychowawczej nauczyciela w badaniach pedagogicznych* spełnia warunki określone w art.13.1 Ustawy z dnia 14marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 2017.1789 j.t., z późniejszymi zmianami) tj. *stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wskazuje ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie naukowej pedagogika oraz umiejętność prowadzenia pracy naukowej*, dlatego też z pełnym przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie Jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

B. Biele